

Полтава: Археологія, 2001. – № 1. – С. 19–26.

41. Телегін Д.Я. Поселення дніпро-донецької культури на півночі України / Дмитро Якович Телегін // Археологія. – 1971. – Вип. 2 – С. 44–53.

42. Титова Е.Н. Место неолита Среднего Поднепровья в системе памятников с гребенчато-накольчатой орнаментацией керамики / Е.Н. Титова // Проблемы эпохи неолита степной и лесостепной зоны Восточной европы: (Тез. докл.). – Оренбург, 1986. – С. 37–39.

43. Шовкопляс І.Г. VIII наукова конференція Інституту археології АН УРСР // Археологія / І.Г. Шовкопляс. – 1957. – Т. XI. – Академія наук УРСР. – С. 160–180.

44. Шрамко Б.А. Архаическая керамика Восточного укрепления Бельского городища и проблема происхождения его обитателей / Борис Андреевич Шрамко // Археологический сборник. – Л.: Искусство, 1983. – С. 73–92.

45. Шрамко Б.А. Бельское городище скифской эпохи (город Гелон) / Борис Андреевич Шрамко. – К.: Наукова думка, 1987. – 182 с.

46. Шрамко Б.А. Древности Северского Донца / Борис Андреевич Шрамко. – Харьков: Издательство Харьковского государственного университета, 1962. – 402 с.

47. Шрамко Б.А. Нові дані про господарство скіфської епохи / Борис Андрійович Шрамко // Вісник ХДУ. – 1966. – № 17. – Історія. – Вип. 1. – С. 73–82

48. Шрамко Б.А. Раннеславянское поселение VIII–X вв. на Донецком городище / Борис Андреевич Шрамко // Древние славяне и их соседи. – М.: Наука, 1970. – С. 105–108.

49. Шрамко Б.А. Хозяйство лесостепных племен Восточной Европы в скифскую эпоху: диссертация на соискание ученой степени доктора исторических наук / Борис Андреевич Шрамко. – К., 1965. – (Машинопис) // Науковий архів Інституту археології Національної академії наук України, оп. 2, т. 2, 401 арк.

50. Юренко С.П. К истории населения степного Днепрового Левобережья в первом тысячелетии н. э. / С.П. Юренко // 150 лет Одесскому археологическому музею / Тезисы юбилейной третьей конференции. – К.: Наукова думка, 1975. – С. 167–169.

51. Филиппова С.В. Архитектурная майолика / С.В. Филиппова. – М.: Государственное издательство литературы по строительным материалам, 1956. – 156 с.

Троцкая В.И. Украинские керамологические студии древнего гончарства Днепрового Лесостепного Левобережья (1954–1990 гг.)

В статье подана историография работ, посвященных изучению древнего гончарства, керамики на памятниках Днепрового Лесостепного Левобережья, опубликованных на протяжении 1954–1990 годов. Особое внимание обращено на издания, в которых затронуты проблемные вопросы исследования древней керамики с использованием научных методов.

Ключевые слова: древняя керамика, исследования, технология изготовления, научные методы, Днепровое Лесостепное Левобережье.

Trotska V.I. Ukrainian ceramological ancient pottery studio of Dnieper steppe of Left Bank (1954–1990 years)

The article is sanctified to historiography of labours to the study of ancient pottery of Dnipro Left-Bank Forest-Steppe Region, which was published during 1954-1990 years. Attention strained on publication, research of ceramics by scientific methods.

Key words: ancient pottery, research, manufacturing techniques, scientific methods steppe, Dnipro Left-Bank Forest-Steppe Region.

09.03.2016 р.

УДК 930:2–9(477)«18/210»

В.М. Орлов

СУЧАСНІ ВІТЧИЗНЯНІ НАУКОВІ ІНСТИТУЦІЇ ТА ШКОЛИ ДОСЛІДНИКІВ ІСТОРІЇ РЕЛІГІЇ І ЦЕРКВИ В УКРАЇНІ ХІХ – ПЕРШОГО ДЕСЯТИЛІТТЯ ХХІ СТ.

Стаття присвячена дослідженню основних академічних інститутів та вищих навчальних закладів незалежної України, в яких здійснюється вивчення історіографії та історії релігії та церкви в українських землях упродовж ХІХ – на початку ХХІ ст. Запропоновано класифікацію наукових центрів за рівнем активності у студіюванні історії релігії та церкви в Україні ХІХ – першого десятиліття ХХІ ст.

Ключові слова: історіографія, історія релігії та церкви, наукова школа, наукова інституція, Україна.

Актуальність та обґрунтованість дослідження академічних центрів з історії релігії та церкви в Україні ХІХ – початку ХХІ ст. зумовлена появою у період незалежності України значного корпусу наукових публікацій, присвячених релігійному факторові та накопиченню науково-історичних знань в українському гуманітарному просторі.

У радянській історичній науці вивчення історії релігії та церкви в Україні означене негативним ставленням, вважалось «неперспективним» для академічного пошуку. Після проголошення незалежності України ситуація значно змінилася, що зумовлено як намаганням професійних істориків розширити межі досліджуваного наукового поля, так і пошуками нових методологічних засад. Починаючи з першої половини 1990-х рр. з'являються перші праці узагальнюючого спрямування, дотичні до історіографії та історії релігії та церкви в Україні. Як слушно зауважив В. Ластовський щодо вивчення історії православної церкви в Україні, «лише з 1990-х рр. ... історики змушені були розробляти історіографічну тематику більш повно, але вона носила ... характер огляду стану тієї чи іншої проблеми і в них не досліджувався історіографічний процес в цілому» [1, с. 9].

Початок ХХІ ст. відкрив ряд нових публікацій з історіографії та історії релігії й церковних інституцій в Україні, наприклад, розвідки А. Зінченка [2], О. Ігнатуші [3], А. Киридон [4], В. Ластовського [1; 5] та інших. Однак, лише поодинокі дослідження описували діяльність окремих навчальних закладів або наукових центрів щодо історичної ретроспективи релігійних громад в Україні ХІХ – початку ХХІ ст. До цієї когорти варто віднести монографію Н. Шип [6], у котрій є детальний аналіз навчально-наукової інституції, в межах якої досліджувалися окремі проблеми історії релігії та церкви в Україні. О. Ластовською в авторефераті дисертації відмічено, що «... вагомими інституціями, де інтенсивно апробувалися дослідження з історії Церкви, стали Київський університет імені Тараса

Шевченка, Києво-Печерський заповідник, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського та ін.» [7, с. 11]. Окремі наукові інституції та персоналі засновників співтовариств істориків релігії новітнього періоду відображені у власних розвідках [8; 9; 10].

Метою дослідження є спроба аналізу основних академічних центрів і наукових шкіл, у межах котрих здійснюється вивчення історії та історіографії історії релігійного компоненту на українських землях XIX – початку XXI ст.

Упродовж 1990-х рр. – на початку XXI ст. в Україні відбувається становлення окремих академічних центрів та наукових шкіл з вивчення історії релігії та церкви в Україні XIX – початку XXI ст., деякі із них залучені до студіювання історіографічного процесу з історії релігії в Україні.

Поняття «наукова школа» є полісемантичним і містить декілька рівнів значення. Існують різні наукові означення цього поняття. Так, відомим українським історіографом І. Колесник констатовано, що «наукова школа – традиційне поняття класичної науки. Більшість дослідників схильні сприймати її як «об'єктивну даність», «дослідницьку спільноту», чинниками формування котрої слугують організаційні заклади (інституції, часописи, кафедри), єдина наукова програма, спільні методи дослідження, єдине проблемне поле...» [11, с. 463]. С. Шевчуком, у свою чергу, було зауважено, що «... під науковою школою ... можна розуміти колектив учених на чолі з лідером, які розробляють перспективний напрямок і мають визнання у науковому співтоваристві» [12, с. 25].

Поряд із запропонованими означеннями поняття наукових шкіл варто окреслити основні найбільш значущі критерії-ідентифікатори академічної школи. І. Колесник було наголошено на доцільності використання семи основних критеріїв, визначальних для наукової школи, які були запропоновані Ю. Храмовим: «...1. наявність наукового лідера...2. стиль роботи; 3. стиль мислення; 4. наукова ідеологія, концепція (фундаментальна ідея), науково-дослідна програма; 5. особлива наукова атмосфера; 6. висока кваліфікація дослідників, згуртованих навколо лідера; 7. значущість отриманих результатів у певній галузі науки та високий науковий авторитет...» [11, с. 152].

Проблема дослідження історіографії та історії релігії і церкви в Україні студіювалася у академічних центрах. Умовно їх можна поділити на столичні і провінційні, у трактуванні І. Колесник «периферійні» [11, с. 458]. Використовуючи подібну просторову градацію, варто визначити академічні школи з вивчення історії релігії в Україні та новітнього українського історіографічного процесу щодо релігійних об'єднань.

Не завадить наголосити, що у розвитку

історико-релігійної тематики були активно залучені працівники музейної та пам'яткоохоронної справи. Так, починаючи з 1991 р., за активного сприяння Львівського музею історії релігії, проводяться щорічні наукові, науково-практичні конференції, мета яких полягає в консолідації істориків, релігієзнавців, культурологів, музеєзнавців з метою популяризації історії релігійних об'єднань в Україні XIX – початку XXI ст. Результатом їх роботи стало системне опублікування наукових щорічників, які містять значний масив праць з історії релігії.

В Україні періоду незалежності вивчення історії релігії здійснюється в межах університетів та наукових інституцій. Наприклад, такими установами наукового пошуку в царині історії релігії та церкви в Україні є структурні підрозділи, відділи Інституту історії України НАН України, Інституту української археографії та джерелознавства імені М.С. Грушевського НАН України, Інституту політичних та етнонаціональних досліджень імені І.Ф. Кураса НАН України, Інституту сходознавства імені А. Кримського НАН України. Щодо вишів, то провідна роль належить історичному факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Інституту історичної освіти Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Поряд із суто історичними дослідженнями в історико-релігієзнавчому вимірі залучене Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України (м. Київ). Слушність цієї позиції підтверджується ґрунтовною тезою В. Ластовського, яким зауважено, що «... узагальнені праці... з'являються лише наприкінці XX ст. як результат роботи вчених історичного факультету Київського університету імені Тараса Шевченка та відділу релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С. Сковороди» [5, с. 20–21]. О. Надтокою особливо відзначено роль Київського національного університету імені Тараса Шевченка, який починаючи з 1990-х рр. став флагманом у дослідженні історії церкви в Україні на прикладі православ'я [13, с. 158].

Слід назвати навчально-наукові заклади на рівні вивчення окремих наукових проблем, пов'язаних з історіографією та історією релігійних об'єднань в Україні, та діяльність окремих вчених, штатних працівників вишів: Національний університет «Києво-Могилянська академія» (студії Н. Шліхти), Київський національний університет культури і мистецтв (науковий пошук В. Ластовського), Київський університет імені Бориса Грінченка (активна робота А. Зінченка) тощо. Отож, Київ зберігає статус провідного академічного осередку з історії релігії та церкви в Україні XIX – початку XXI ст.

Поряд із Києвом центром дослідження історії релігії в Україні залишається Львів. Провідними академічними та навчально-науковими центрами

міста є історичний факультет Львівського національного університету імені І. Франка. Науковцями Інституту українознавства імені І. Крип'якевича НАН України у контексті вітчизняного історичного дискурсу вивчається й історія релігій та церковних інституцій України. На гуманітарному факультеті Українського католицького університету активно діють наукові центри зі студіювання історії релігії та церкви в Україні, наприклад, Інститут релігії та суспільства та Інститут історії Церкви (директор – С. Гуркіна) [14]. Провідними спеціалістами закладу в галузі історії релігії та церкви в Україні на даний момент є О. Зайцев, І. Скочиляс, О. Беген, О. Турій, В. Стефанів тощо. Однак, враховуючи релігійну специфіку як регіону, так і наукової установи, особливо активно здійснюються розвідки з історії католицизму в Україні.

Ключовим осередком вивчення релігійної проблематики є Запоріжжя. Так, у Запорізькому національному університеті здійснюється активне вивчення історії релігійних громад на українських землях XIX – першого десятиліття XXI ст. Варто відзначити значний теоретико-методологічний пошук в царині дослідження історії релігії та церкви. Протягом зазначеного періоду історичний факультет Запорізького національного університету перетворився на потужний осередок у студіюванні історії релігійних спільнот України, який відомий визначними науковцями: А. Бойком, О. Ігнатушею, Ф. Турченком, В. Мільчевим, Г. Васильчуком, а також Т. Грушевою, І. Огороковою, Т. Савчук, І. Шугальновою та цілою плеядою вчених.

На півдні України класично базою зі студіювання історії релігії залишається Одеса (дослідження окремих питань релігії відбувається в межах Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (Н. Діанова, О. Прігарін, А. Федорова тощо), Одеського національного морського університету (М. Михайлуца).

У Полтаві, починаючи з 1990-х рр. (на історичному факультеті Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка), відбувається системні дослідження історії конфесій на українських землях. Активний період вивчення історії релігії на українському ґрунті та процес формування наукової школи на історичному факультеті вишу відбуваються за сприянням В. Паценка (1947–2010). Діяльність школи та науковця відображено у попередніх, зокрема, авторських публікаціях [8, с. 134–137; 10; 15, с. 38–40].

Поряд із Полтавою, у Кам'янець-Подільському національному університеті імені І. Огієнка продовжується дослідження історичної ретроспективи традиційних для України релігій (православ'я, протестантських деномінацій, поширених на

українських землях, починаючи з XVIII ст. на основі краєзнавчого матеріалу тощо).

Значним кадровим потенціалом у розвитку історії релігії в Україні означені факультет міжнародних відносин і гуманітарний факультет Національного університету «Острозька академія» (С. Жилюк, Н. Стоколос, О. Альошина, О. Ішук, А. Смирнов, С. Филипчук, М. Якубович, К. Якуніна тощо) та факультети (філософсько-теологічний; історії, політології та міжнародних відносин) Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (В. Балух, М. Чучко, Б. Бондарюк). Вивчення історії релігії в західноукраїнському регіоні утілюється в Прикарпатському національному університеті імені В. Стефаника (м. Івано-Франківськ) та Івано-Франківському навчально-науковому інституті менеджменту Тернопільського національного економічного університету (В. Марчук, О. Жерноклеєв, І. Пилипів, О. Єгрешій, Р. Делятинський). Окремі проблеми у студіюванні історико-релігієзнавчого спрямування здійснюють дослідники кафедр історичного факультету Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (Е. Бистрицька, І. Зуляк, А. Кліш).

Ведучи мову про окремі центри та наукові школи з історії релігії та церкви в Україні, варто відзначити певну провідну тематику, якою займаються науковці. Наприклад, наукова спільнота кафедр історичного факультету Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара активно задіяна в дослідженні історії протестантизму та менонітських громад на українських теренах (С. Бобилева, Н. Венгер, О. Безносів, О. Безносів тощо).

Містами, де проводяться дослідження окремих питань з історії релігії або на рівні захисту дисертацій з історії та історіописання релігії є Харків (провідний центр – Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна), Миколаїв (провідний центр: Чорноморський державний університет імені Петра Могили), Черкаси (провідний центр: Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького), Ужгород (центр – ДВНЗ «Ужгородський національний університет»), Луцьк (центр – Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки), Переяслав-Хмельницький (центр – ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»).

На жаль, у зв'язку з анексією Кримського півострова та створенням Російською Федерацією колаборантських квазіреспублік на теренах окремих районів українського Донбасу було втрачено інтелектуальний потенціал ряду установ, які займалися дослідженням історії релігії в Україні, зокрема академічні співтовариства Таврійського

національного університету імені В.І. Вернадського (м. Сімферополь), Донецького національного університету, Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (м. Луганськ), Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

Таким чином, упродовж періоду незалежності України сформувалися школи дослідників історіографії та історії релігії і церковних інституцій в Україні XIX – першого десятиліття XXI ст. Будь-яке структурування, зокрема й наукових установ і шкіл, має релятивний характер. Однак, визначаючи пріоритетними просторовий та кількісний фактори, варто, на нашу думку, усі академічні інституції розподілити на чотири категорії: перша «поліінституційна» категорія, яка означена наявністю декількох рівнозначних академічних або навчально-наукових осередків, в яких відбувається вивчення історії та історіографії історії релігії в Україні XIX – початку XXI ст. (Київ, Львів); друга – моноінституційні – в межах однієї домінуючої академічної установи або вишу (наприклад, Дніпропетровськ, Запоріжжя, Кам'янець-Подільський, Одеса, Острог, Полтава, Чернівці тощо); третя – на рівні захисту дисертаційних робіт або діяльності окремих істориків релігії; четверта (дещо вирізняється з вищезазначених критеріїв структурування) – втрачені наукові об'єднання у Донецьку, Луганську, Сімферополі.

Утім, в новітній українській історіографії зберігається необхідність у продовженні та поглибленні досліджень наукових інституцій та шкіл вітчизняних істориків релігії.

Примітки

1. Ластовський В.В. Історія православної церкви в Україні наприкінці XVII – у XVIII ст.: історіографічні аспекти: монографія / В.В. Ластовський. – К.: Логос, 2006. – 278 с.
2. Зінченко А.Л. Новітня історія релігійних спільнот в Україні: навч. посібн. [для студ. спец. напрямку «Історія»] / А.Л. Зінченко. – К.: Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2011. – 407 с.
3. Ігнатуша О.М. Сучасна українська історіографія відносин Православної Церкви та радянської держави (1920–1930-ті рр.) / О.М. Ігнатуша // Український історичний журнал. – 2006. – № 2. – С. 174–190.
4. Киридон А.М. Держава – церква – суспільство в радянській Україні: історіографія, джерела, методологія дослідження / А.М. Киридон. – К.: КМУ, 2007. – 96 с.
5. Ластовський В.В. Між суспільством і державою. Православна церква в Україні наприкінці XVII – у XVIII ст. в історії та історіографії / В.В. Ластовський. – К.: Фенікс, 2008. – 496 с.
6. Шип Н.А. Київська духовна академія в культурно-освітньому просторі України (1818–1919) / Н.А. Шип. – К.: Фенікс, 2010. – 435 с.
7. Ластовська О.Л. Православні монастирі і чернецтво в Україні: сучасна українська історіографія: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук: спец. 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни» / О.Л. Ластовська. – Переяслав-Хмельницький, 2014. – 20 с.
8. Орлов В.М. Від релігійного андеграунду до наукової

реабілітації: нові релігійні течії в історіографії 1960-х років – початку XXI століття : монографія / В.М. Орлов. – Полтава: Астрія, 2015. – 330 с.

9. Орлов В.М. Розвиток вітчизняних історичних досліджень та наукових інституцій в Україні 1990-х рр. щодо альтернативних релігійних меншитарних об'єднань / В.М. Орлов // Гуржіївські історичні читання: зб. наук. праць / Ред. кол.: В.А. Смолій, О.І. Гуржій, А.Г. Морозов та ін. – Черкаси: Вид. Чабаненко Ю.А., 2014–2015. – Вип. 8–9. – С. 39–41.

10. Орлов В.М. Формування полтавської школи істориків релігії В. Пашенка / В.М. Орлов // Історія України – очима молоді: зб. праць за матеріалами Круглого Столу [дискусія: «Проблеми та перспективи розвитку науки і техніки в Україні: історичний аспект»], 5 лист. 2015 р., м. Київ; укладач: С.М. Ховрич; редколегія: С.П. Гожій, О.І. Гуржій, С.М. Ховрич (відп. ред.) [та ін.]. – К.: НТУУ «КПІ», 2015. – С. 94–96.

11. Колесник І.І. Українська історіографія: концептуальна історія / І.І. Колесник. – К.: Інститут історії України НАН України, 2013. – 566 с.

12. Шевчук С.М. Наукова школа Українського науково-дослідного інституту географії та картографії / С.М. Шевчук. – Полтава: ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2013. – 270 с.

13. Надтока О.М. Православна церква в Україні другої половини XVIII – початку XX століття: історіографія: навч. посібн. / О.М. Надтока. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2014. – 255 с.: іл.

14. Український католицький університет. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ucu.edu.ua>. – Назва з екрану.

15. Володимир Олександрович Пашенко: бібліографічний покажчик / за ред. М.І. Степаненка. – Полтава: ПНПУ, 2010. – 148 с.: іл.

Орлов В.Н. Современные отечественные научные организации и школы исследователей истории религии и церкви в Украине XIX – первого десятилетия XXI вв.

Статья посвящена исследованию основных академических институтов и высших учебных заведений независимой Украины, в которых осуществляется изучение историографии и истории религии и церкви на украинских землях в течение XIX – начале XXI вв. Предложена классификация научных центров по уровню активности в штудировании истории религии и церкви в Украине XIX – первого десятилетия XXI вв.

Ключевые слова: историография, история религии и церкви, научная школа, научная институция, Украина.

Orlov V.M. Modern native scientific organizations and schools of researchers of the history of religion and church in Ukraine of the 19th – the first decade of the 21st century

The article investigates the main academic institutions and higher educational institutions of the independent Ukraine, which carried out the study of historiography and the history of religion and the church in the Ukrainian lands during of the 19th – early 21st centuries. The classification of research centers for the study of the history of religion and church in Ukraine of the 19th – the first decade of the 21st century.

Key words: historiography, the history of religion and church, scientific school, scientific institution, Ukraine.

30.01.2016 p.